

K R I T I K A

Kérdések és válaszok

„Tizenhét interjú a hetvenes évekből” – hirdeti az alcím, s „Görömbei András kérdéseire válaszol: Aczél Géza, Baka István, Balázs József, Farkas Árpád, Gion Nándor, Kis Pintér Imre, Kiss Benedek, Kocsis István, Kósa László, Kovács István, Marosi Gyula, Nadas Péter, Nagy Gáspár, Ördögh Szilveszter, Pintér Lajos, Varga Imre és Veress Miklós”. De hol vannak már a hetvenes évek? – kérdezheti a gyanútlanabb olvasó. Miért most kerül sor a kiadásra? Vagy ez már egy második kiadás volna? Hiszen két előszó is olvasható, előbb egy 1984-es, majd egy 1979-es. S ezek mindent megmagyaráznak annak, aki hajdan nem követte – vagy életkorából következően nem is követhette – nyomon ennek az interjúorozatnak a történetét. Az *Alföld* kezdte 1977 januárjában közölni az egyes beszélgetéseket, s a sorozat élt volna legalább egy évig, ha a júliusi publikáció után ki nem tör a kulturális politikai botrány. Ekkor jelent meg a Nadas Péterrel készített beszélgetés, amelynek következtében nemcsak a sorozatot kellett leállítani, hanem Görömbeinek is el kellett hagynia a szerkesztőséget az aczéli politika újabb diadalaként. Később, 1979 és 1981 között a *Forrás* közölte a sorozat újabb darabjait, de a kötetbe gyűjtött kéziratot négy kiadó fogadta el, majd adta vissza, míg végül most az *Antológia Kiadó* jóvoltából szembesülhetünk ezzel a történelmi dokumentummal, s megismerkedhetünk pontos történetével is.

A mai olvasó gondolom, nem egyszer értetlenkedik, ha régebbi szövegeket tanulmányoz, s tud azok kálváriajárásáról, kiadhatatlanságáról. Még azoknak is, akik felnőtt fejjel éltek át több-kevesebb évtizedet 1945 óta, komoly emlékezetpróbát jelenthet múlt és jelen, egykori és mai olvasat szembesítése: mi is volt, mi is lehetett a baj az adott szöveggel? S nem azért van ez, mert könnyen hajlunk a felejtésre, hanem sokkal inkább azért, mert annyi képtelenség, annyi természetellenesség volt a múlt szellemi életében és annak vezényletében, hogy egy helyrezökentettebb jelenben az egészséges tudat már ösztönösen is tiltakozik a torz érték- és szempontrendszerű ítélkezéseknek pusztá felidézése ellen is. A proletárdiktatúra fogalmából gyakorlattá csak a diktatúra vált, s ennek bármilyen előjelű változatában a mindennapi élet meglehetősen olajozottsággal működhet, a szellemi életben viszont bármifajta szabványtól és megengedettől eltérő ötlet, nézet tragikus vagy groteszk összeütközések kiindulópontja lehet. Miközben a jóléti állam, a keleti Svájc illúzióiban ringattuk magunkat, úgy tettünk, mintha inkább csak a szegénységfok csökkenése lenne egy társadalom állapotának mérőeszköze. Óriási eredménynek látszott ez, kétségtelenül, de hogy mennyi volt benne a látszat, azt tízmillió ember csak a nyolcvanas évek második felére értette meg, s alighanem akkor se mindenki. Voltak azonban – óvatosabb vagy nyíltabb – bírálói is ennek a korszaknak, s természetesen közéjük tartozott az írók java is. Ilyen alkotókat kérdez meg – kizárólag saját nemzedéktársai közül válogatva Görömbei András akkor, amikor e nemzedék már egyértelműen túl van a pályakezdés jó néhány buktatóján, amikor már olyan-amilyen nemzedékként is megmutatkozott, s így okkal feltételezhető, hogy életterve megalapozott, világszemlélete kialakult.

E 17 interjú sorozatának a publikálása éppen 17 évvel ezelőtt kezdődött meg. Az akkor igazi férfikorba lépő, harminc év körüli vagy azon nem sokkal túl levő alkotók mára majdnem mind ötvenen túliak. Közülük öten prózáírók, egyikük drámaíró, ketten társadalomtudósok, kilencen pedig elsősorban költők. Négyen a határainkon túli magyar irodalmat képviselték, s azért a múlt idő, mert ha jól tudom, már csak egyikük maradt meg a szülőföldjén. Ez is egy adalék az idő változásaihoz. A névsor nyilvánvaló csonkaságával is jellegzetes, nemzedéket reprezentáló. Semmi értelme tehát azok nevét sorolni, akiket nyilván Görömbei András is felvett volna sorozatába, ha az efféle tervek békésen megvalósulhattak volna annak idején.

Tizenhét év távlatra félmúlttá vagy régmúlttá teszi-e ezeket a szövegeket? A mai tizenhét évesek számára nyilván régmúlt ez, s a szövegek kőkorszakbeli leletek. Az öreg emberek pedig úgy olvashatják, hogy mennyivel jobb sora volt ezeknek a fiataloknak a hatvanas-hetvenes években, mint nekik a negyvenes-ötvenesekben. A nemzedéktárs olvasó eme két olvasat közé szorul, s az említetteken túl van egy kizárólagos nézőpontja is: az ő évjáratáról van szó, s az ő ifjúságáról, felnőtté válásáról, az ő életéről.

A nemzedéki szempontot nemcsak a sorozat tervének elkészítésében érvényesítette a kérdező, hanem magukban a beszélgetésekben is. Miként látta magát e gárda „a beérkezés küszöbén”? Meglehetősen illúziótlanul, tárgyilagosan. Ördög Szilveszter szerint a nemzedék „még nem próbáltatott ki”, „holtponton” van, s lehet teremtő és romboló erő egyaránt, de az is lehet, hogy csak „átsorgunk a zsilip tetején”. Marosi Gyula még szkeptikusabb: „ez a nemzedék lényegileg negatív alapról szerveződött”, az „írók nem jelentkeztek új politikai vagy társadalmi felfogással, a meglévőtől sem határolták el magukat egyértelműen és következetesen”, s így szinte nincs is nemzedék. S túl nagyinak tartja a magyar szellemi életben a be nem váltott ígéretnek számát. Nagy Gáspár a nemzedék megosztottságát hangoztatja, s „csupán korban azonos emberek laza gyülekezetéről” beszél, s ennek okát a társadalmi környezetben látja, amely tudatosan gátolja is a nemzedéki, az elvbaráti szerveződéseket. Kiss Benedek úgy látja, hogy korosztályával nem jelentkezett irodalmi új nemzedék, de mindezt elsősorban nem irodalmi értelemben gondolja bajnak: „éppen a cselekvés volt az, ami permanensen maradt ki életünkéből. S ez olyan hiány, aminek következtében alapvető készségek nem fejlődtek ki, vagy elkorcsosodtak. Elgondolni is kínos, mi lenne, ha a társadalom egyszer a mi nem létező aktív készségeink mozgósítására kényszerülne. Megszerzett ismereteink is passzívak, fölöslegessé és bizonytalanra színtelenedők, hiszen a levegőben lógnak, mint félig-meddig mi magunk, kiknek nemhogy új nemzedékké, de – akár több gyermek és könyv apja-anyaként – még felnőtté válni sincs erőnk, kedvünk és lehetőségünk igazán.”

Látható, e szöveg nemcsak kritikus, hanem önkritikus is. Óhatatlanul is kötelez arra, hogy a mai olvasó, még ha nemzedéktárs is, számot vessen e véleménnyel, meg a többivel is. Lehetne sorolni a nagyszerű példákat, akár csak az itt szereplő alkotók újabb műveire hivatkozva, s vizsgáztatni azzal, hogy soha nem érkezhetsz be minden induló az irodalomban, nem válhat mindenki klasszikussá. Itt azonban nemcsak az irodalom, s nem is csak a magyar szellemi élet kérdéseiről van szó, hanem az emberré válni, embernek maradni parancsáról és álmáról is. Csak úgy „átsorogni” a zsilipen, miként Ördög Szilveszter aggódott? Vagy ez azért mégis jobb annál, hogy szétvetni gátat, zsilipet, mindent rombolni? Mennyire volt benne ez a nemzedék az utóbbi évek nagyszabású jelleget ígérő változásaiban? S mennyire volt érdemes benne lennie? Ez már természetesen messze túl vezet az interjúk közvetlen szövegén, de nem a szellemi-

ségén. Volt egy nemzedék, amely fiatal korában nem léphetett fel önérvényesítően, s amelynek ezért mindvégig szembe kell néznie a Peer Gynt gomböntőjének fenyegetésével: mint személyiségként értéktelent, beöntik majd a nagy olvasztótégelybe, azaz a föld jelöletlen porává kell válnia.

E veszélyt minden személyiség megérzi, s próbál tenni ellene: az alkotással, s azal is, hogy legfőbb értékei közé sorolja a szabadságot, a demokráciát. Nagy Gáspár kijelenti: „kevés hitem van a megváltásban, de a változtatás, a javítás lehetőségében hinni kell”. Balázs József a demokráciagyakorlás nagyfokú gátoltságáról beszél, s követeli, hogy „meg kell teremteni mindenki számára az egyforma esélyeket a társadalomban”. Nádas Péter Bojtár Endrére hivatkozik: „egy mű esztétikai értékét a benne megnyilvánuló szabadság mértéke szabja meg. S ez a szabadság talán morális értéket is adhat az ember életének.” Majd közli: „az életem nemcsak az, amit én csinállok belőle, hanem legalább annyira az is én vagyok, amit belőlem csinálnak vagy akarnak velem.” Baka István a verset „a szabadság eszköze” is tekinti, Varga Imre pedig így fogalmaz: „Az én életem tehát szakadatlan küzdelem a szabadságért.”

A nemzedék és szabadság fogalma mellett harmadikként a nemzeté emelkedik ki a beszélgetésekből, s kötődik hozzá szorosan az anyanyelv és a történelem. Hiszen e térségben ahány nemzet, annyiféle a történelem (Kovács István, Varga Imre), s a legtöbb nemzetnek, vagy legalábbis részeinek esélye volt s van is arra, hogy egy másik nemzethez csatolják, majd erőszakkal beolvasztani törekedjenek. S itt van az anyanyelvnek és a költészetnek döntő szerepe. Kovács István idézi Eliotot, akinek szeretne hinni: „népet el lehet szakítani a nyelvtől és az iskolában más nyelvre szorítani, de ha csak nem tanítják meg ezt a népet egy új nyelven érezni, a régi nem semmisül meg, és a költészetben, amely az érzés közege, visszatér.” Azért mind abban reménykednek, amit Balázs József ki is mond: „a magyarság elpusztíthatatlan”. Pontosan fogalmaz Kis Pintér Imre: „Nincs ember tehát *valamilyen* múlt és *valamilyen* valóság nélkül, és legalább ilyen nyilvánvaló, hogy a magyaroknak a valóságuk és a történelmük is elsősorban *magyar*.” Aggódik történelmi és nemzettudatunk állapota miatt, s azóta bizony sok újabb történés bizonyítja, hogy az aggodalom indokolt. Számára a magyarsághoz tartozás tény. „Ami azt is jelenti, hogy a magyarságomban alapvetően érdekelt vagyok, s ha érvényesítése netán valahol végveszélybe kerül, akkor bizony küzdeni is kell érte, mint az életért. De azt is jelenti, hogy nem azért élek, hogy magyar legyek. (Ahogy a lélegzetvétel sem lehet az élet célja, csupán alapja.)” S idézi Komlós Aladár mindenki megjegyzésére érdemes gondolatát: „Igen, nemzeti jelleg van, de nincs érték, amely idővel nemzetivé ne válhatna, vagy ha igen, annál rosszabb a nemzetre.”

Görömbei András kérdései és a válaszok azokban az években fogalmazódtak meg, amelyekben már látszott a létező szocializmusok újabb megrekedtsége, ugyanakkor sem reformer, sem forradalmi út nem mutatkozott a változtatásra. A nemzedéknek erre a helyzetre szinte „ráment” az élete, s ennek az előérzete, tudata igen racionálisan ott bujkált már a hajdani megnyilatkozásokban is. A tárgyilagosság és a rezignáció a hangnemi meghatározó, s pátosz már csak annyi van itt, amennyi a legkiábrándultabb ember számára is szükséges ahhoz, hogy éljen. S ha van egy vitathatatlan pont, amiben biztosan különbözik ez a generáció az előtte járó irodalmároktól, akkor ez az. Nem érdem ez, nem is hiba, csak tény: a hatvanas évek végétől kezdve mind lehetetlenebb volt Kelet- és az oda csapott Közép-Európa világát pátosszal élni, szemlélni és műbe örökíteni. (*Antológia, 1994.*)

Vaszy Gázu